

Novruz çərşənbələrinin üçüncüsü olan Yel çərşənbəsi el arasında "Küləkli çərşənbə", "Külək oyadan çərşənbə", "Yelli çərşənbə", "Badi (külək) çərşənbə", "Nəfəs çərşənbə" və digər adlarla da tanınır. Bu çərşənbədə oyanan külək Yer üzünü gəzir, artıq oyanmış suyu, odu hərəkətə gətirir. Gün ərzində küləklər bir neçə dəfə dəyişir ki, bu da onun təmizlənməsi kimi qəbul edilir. İsti-soyuq küləklərin əsməsi isə artıq yazın gəlişindən xəbər verir.

Dünya xalqlarının mifik düşüncəsində küləklə bağlı müxtəlif süjetlər yarannmışdır ki, həmin mətnlərdə küləyin səciyyəviliyi və funksiyaları diqqəti cəlb edir. Yunan miflərində dörd cür külək var: birincisi, qərb küləyi Zefiridir. Onun atası Titan Astreydir ("ulduzlu səma"), anası isə səhər şəfəqi ilahəsi Eosdur. İkincisi, şimal küləyi olan Boreydir. O, qanadlı, uzunsaçlı, saqqallı təsvir edilir. Məskəni zülmət və soyuqun hökm sürdüyü Trakiyadır və o, çox vaxt erkək at şəklində təsəvvür olunur. Üçüncüsü, cənub küləyi Notdur. O da saqqallı və qanadlıdır. Zefir, Borey və Not qardaşdrlar, hamısı Eola tabedir. Dördüncüsü, cənub-şərq küləyi Evrdir. Onun mənşəyi məlum deyil və antropomorfik xüsusiyyətləri yoxdur.

Şumer və Babil miflərində Külək tanrıları və ya ruhları həm yaradıcı, həm də dağıdıcı qüvvə kimi, bəzən də tanrıların qəzəbinin əlaməti kimi qəbul olunurdu. Skandinaviya xalqlarının mifik mətnlərində külək müharibə, səyahət və macəra rəmzidir. Şimali Amerikanın yerli xalqları küləyi əcdad ruhları ilə bağlayaraq həm qoruyucu, həm də gələcəkdən xəbər verən qüvvə kimi qəbul edirdilər. Yəhudi mifik düşüncəsində əsas Tanrı olan Yəhva və ya Elohim küləyə çevrilərək bir anda dünyanı dolaşır.

Türk xalqlarının mifik təsəvvürlərinə görə, qara nəhrdə yatmış dörd cür külək əvvəlcə Yer üzünə çıxıb özü təmizlənir, sonra hər biri fərqli libasda özünü göstərir. Küləyin libasları ilə xarakteri arasında da oxşarlıq vardır. Burada rənglərin mifik mənaları xüsusilə önəmlidir. Məsələn, Ağ yel ağ, Qara yel qara, Xəzri göy, Gilavar qırmızı libaslarda xarakterizə edilir.

Yel-külək həm də Tanrı səviyyəsində təzahür olunmuşdur. Dini mənbələr və səmavi kitablarda külək dünyanı idarə edən Tanrı hesab olunur, yaxud da Allah tərəfindən göndərilən bir antropomorf kimi təsəvvür edilir. Məsələn, Məhəmməd peyğəmbər buyurub: "Külək Allahın qullarına bir nemətidir. Bəzən insanlara rəhmət, bəzən də əzab gətirir. Külək olduğu zaman ona söyməyin, onun xeyrini istəyin, şərinədən də Allaha sığının, başqa sözlə külək Allahın əmrindəndir".

Quranın "Əhqaf" ("Qumsal təpələr") surəsinin 24-cü ayəsində küləyin dağıdıcı gücü ilə bağlı bir əhvalata işarə edilir: "Bir zamanlar Allaha şərikin qoşan Ad qövmünün yanına Allah Hud peyğəm-

bəri göndərdi ki, onları düz yola gətirsin, lakin bu alınmayanda Allah Ad qövmünün üzərinə "sarsar" deyilən məhv edici bir rüzgar göndərdi, yeddi gecə və səkkiz gün davam edən bu soyuq qasırğa həmin tayfanı Yer üzündən sildi".

İslam dinində dörd böyük mələkdən biri Mikayıl təbiət hadisələrini - yağışın yağmasını, küləyin əsməsini, yaşıllığın bitməsini idarə etmək Allah tərəfindən buyrulmuşdur.

Külək havanın üfqi istiqamətdə hərəkətidir. Əgər külək olmasaydı, isti ərazilər həmişə isti, soyuq ərazilər isə hər zaman soyuq olardı, yəni hava hərəkət etməzdi. Elmdə daimi, mövsümi və hakim küləklər küləyin növləri kimi müəyyən olunub. Cəhətlərin adı ilə adlandırılan küləklərin yerli adları da mövcuddur: Ağ yel - qara yel, Xəzri, Gilavar. Rənglərin hər birinin öz semantik mənası vardır. Dilimizdə külək anlayışını ifadə edən sözlər kiçik mənə çalarları ilə bir-birindən seçilir. Məsələn, səmum - səhralarda əsən çox şiddətli isti və quru küləkdir, nəsim - yüngül, səba - şimal - şərqdən əsən yüngül və xəfif mehlərdir. Rüzgar, boğanaq və s. kəlmələr də külək anlayışlarını ifadə edir.

Klassik ədəbiyyatımızda "badi-səba" bir obraza çevrilib konkret funksiya daşımış, poeziyada gənclərin bir-birinə sözünü çatdırmaq vəzifəsini "badi-səba"nın ("səhər küləyi") üzərinə qoyulmuşdur.

Dini rəvayətə görə, Yel-Hava Allahın insan yaradarkən onun cisminə üfürdüyü nəfəsini - insanın ruhunu təcəssüm etdirir. Əcdadlarımızın təsəvvüründə ruh-can insan bədənini quş cildində tərk edir. Hava - səma can quşlarının "Ata-baba" ruhlarının əbədi məskənidir. Nağıl və dastanlarımızda da ruh-can göyərçin şəklində təsvir edilir. Təsədüfi deyidir ki, el-oba içində göyərçin toxunulmaz və müqəddəs quş sayılır, onu öldürmək böyük günahdır, ötinə yemək isə yasaqdır. Yel çərşənbəsində quş saxlayanlar ilk dəfə qısa müddətə də olsa, göyərçinləri havaya buraxardılar. Bazarlarda qəfəslərdə çöldən ovlanmış quşlar satılardı, günahlarını yumaq, savab qazanmaq istəyənlər həmin quşları satın alıb qəfəsdən açıb buraxardılar. Bu zaman deyərdilər ki, "Azad - bezat, məni cənnətdə gözət". Bu çərşənbədə "külək oyatmaq" mərasimi də keçirilirdi. Mərasim zamanı cavanlar kağızdan böyük çərpələnglər hazırlayıp, dam və hündür təpələrin başından uçurardılar. Onlar xüsusi funksiya daşı-

yırdı. Bəzən onun üzərinə Tanrıya şükayət məktubu və yaxud xahişnamələr "göndərənlər" də olurdu. Yel çərşənbəsində həm də külək əsmədikdə onu çağırmaq məqsədilə çərpələngdən istifadə edilirdi. Meydançanın ortasında yerə basdırılmış dirəyə çərpələng asılar, dörd-beş nəfər yelpiklərlə çərpələngi yavaşca hərəkətə gətirmək üçün belə oxuyardılar:

*Yel babam, yelli babam,
Elim, obam batdı, gəl
Çərpələngim yatdı, gəl...*

Yel çərşənbəsində icra olunan mərasimlərdən biri də "Küfdibi"dir". Küfdibi - özünü küləyə vermək, yellənmək deməkdir. Burada gənclər daha fəal iştirak edər, meyvə ağacından yelləncək asıb onu gül-çiçəklə bəzəyərkdilər. İstirakçılar bir-bir, iki-iki yelləncəkdə yellənər, deyişmə və bayatılar, nəğmələr söyləyərkdilər:

*Örpayı cəhrayı qız,
Adaxlının adın de,
Saçları xurmayı qız,
Adaxlının adın de,
Gözləri sürməli qız,
Adaxlının adın de...*

Rəvayətə görə, Yel çərşənbəsində Yer üzünə təşrif gətirmiş Xızır qardaşı Nəbiyə bir qırmızı alma verib tapşırır ki, almanı yeyib uzunömürlü olsun, onun tumlarını əsən küləklərə paylayıb Yer üzünə səpəlsin. Alma ağacının dünyanın hər yerinə yayılması bununla izah edilir.

İnəmə görə, cənnət meyvəsi sayılan alma dünyaya nə qədər çox yayılırsa, insanlar arasında xoş münasibətlər bir o qədər geniş vüsət alar. Folklorumuzda, nağıl və dastanlarda övlad həsrəti çəkən yaşlı cütlüklər müqəddəs şəxslərin, o cümlədən Xızırın və ya dərvişin verdiyi qırmızı almanı yeməklə arzularına çatır. Çərşənbə axşamları cavanlar qırmızı alma yeyəndən sonra onun 10 ədəd toxumunu yastıqlarının altına qoyurlar ki, gələcək qismətlərini yuxuda görə bilsinlər.

Külək və ya Yel çərşənbəsi ilə bağlı bəzi nüsxələrə diqqət yetirək:

*Yelli babam, Yel babam
Telli babam, tel baba...*

*Elim, günüm batdı gəl,
Çərpələngim yatdı gəl,
Təknədə qaldı aşım,
Yatdı dəyirman daşım...*

*Dağ başında yel əsər,
Düşər üzə, tel əsər
Doğru söz tez kar eylər,
Qılıncdan iti kəsər.*

* * *

*Qara yel əsdi, keçdi,
Səbrimi kəsdi, keçdi,
Vətəndən gələn durna
Yaman tələsdi, keçdi.*

* Yel baba xırmana gəlməmişdən qabaq oradan buğda, dən götürməzlər. Sovrulmamış buğda götürənin oğlu ölür.
* Xırman sovrulandan sonra ilk buğda götürənin oğlu olar.
* Yeli əsdirəni söyməzlər
* Yel dağına ziyarət edərlər. Adamlar ürəklərində hər hansı bir dilək tutub nəzir-niyaz gətirərlər, qurban kəsərlər. Yel baba kimin nəzirini, qurbanını qəbul etsə, o adam xeyir tapar, arzusuna çatar.

*Yel havalanıb keçər.
Yel aparan yelinki,
Yerdə qalan mənimki.
Yel əsməyincə, yarpaq titrəməz,
Yel vurur, çalır,
Yengələr oynayır.
Yel əsəndə yellənər,
Yel görəndə yollanar
Yelnən gələn, selnən gedər.
Selnən gələn, gilmən gedər
Yel əsib qoz tökülüb.
Yelə dedilər: "Əsmə!"
Dedi- "Kələyimi kəsmə".
Yel apardığını qaytarmaz.
Yellə dost olan yellənə-yellənə qalar.
Külək kimi hərdən bir yana əsmə.*

Türk xalqlarının mifik təfəkküründə külək mistik mənə daşıyırdı. "Rüzgar" və ya "Yel" kimi şaman miflərində külək ruhların hərəkətini idarə edən və insanlara qeyb aləmindən xəbər gətirən bir qüvvə kimi qəbul olunurdu. Xalq inanclarında külək-yel təbiətin sakral ruhu kimi başa düşülür. "Yel baba" obrazı küləyi idarə edən, insanların həyatına təsir göstərən görünməz və güclü bir qüvvə kimi təsəvvür olunur. Bu obraz folklor mətnlərində həm qoruyucu, həm də qəhrəmanların aqlını və cəsarətini sınağa çəkən bir obraz kimi təbiət qüvvəsini səciyyələndirir.

Ülkər NƏBİYEVƏ,
Bakı Dövlət Universitetinin professoru,
filologiya elmləri doktoru